

SUDBINSKE PREOKUPACIJE MODERNE KNJIZEVNOSTI

Drago SIMUNDŽA

Filozofija je, kažu, svijest, a književnost savjest jednoga vremena. No kako se danas literatura, rekli smo, jednim dijelom izravno približava filozofiji, to je ona postala istodobno i svijest i savjest našega doba. Prateći njezine tijekove, temeljne odrednice i važnija ostvarenja, susrećemo se vrlo često s plastično-predočenim današnjim društveno-etičkim, estetskim i misaono-filozofskim, da ne kažemo izravno teološkim, problemima i zbivanjima s kojima se u stvari susreće moderni čovjek.

Književnost, naravno, moramo prihvatiti i čitati kao jednu vrstu umjetnosti, umjetnost riječi; nipošto kao znanstvenu raspravu ili neki misaoni traktat. Ona je fikcija koliko i stvarnost; zapravo, više je imaginarna i intuitivna negoli konkretna i logično odrediva. Ali s druge strane, činjenica je da se na njezinim stranicama, u svim nijansama boja i odsjeva, živopisno prelijevaju ljudski život i ljudsko iskustvo; svi mogući domašaji osjećaja i spoznaje; stvarnost i pomišljenost, imaginacija i zbilja u svim svojim oblicima; jednom riječi: doživljajna sfera života i sudbinska problematika čovjeka.

Gotovo u svakom velikom djelu u literaturnoj transpoziciji, dakako, susrećemo svakodnevne probleme života, sukobe, nemire i zaplete, odnosno radosti i nade, koje zloćudno razotkrivaju nutrinu književnih junaka, a preko njih i nazore i stajališta, dotično brige i probleme modernog čovjeka. Nerijetko iz tog literarnog mozaika dogodovština i iščekivanja, pojedinih manjih struktura, epizoda i motivacija izbijaju, kao iz skladno izrađene slike, jasni obrisi društva i vremena o kojima je riječ, odnosno odrazi duha i kulture, nazora i poruka pisaca i njihovih stvarnih ili fiktivnih junaka. Najčešće nam se pri tome na slikovit način otkrivaju čovjek i njegov svijet: misaoni, etičko-društveni, dotično intimno-doživljajni odnosi i njihova zbivanja. Određene raščlambe u tome smjeru odvele bi nas predaleko. Moramo se stoga ograničiti i samo globalno iznijeti osnovne tendencije misaonih kretanja i poruka u književnosti.

Ostavlajući, dakle, po strani bitne označnice literarnog stvaranja, to jest umjetničko tkanje i strukturiranje književnog djela, osvrnut ćemo se na neke misaono-tematske sadržaje i poruke, koji se izravno ili neizravno provlače kroz literarne sastave. Pokušat ćemo to svesti na nekoliko bitnih tema ili, bolje, područja, koja, dakako, u književnosti obuhvaćaju mnogo širu i plastičnije određenu tematiku negoli to mi možemo sintetički, općenito, u jednom esejističkom izlaganju priopćiti.

Ljudska sudbina

Moramo odmah naglasiti da je osnovno pitanje današnje ili, točnije (jer smo zahvatili šire razdoblje literarnog stvaralaštva), moderne književnosti čovjek i njegova konkretna situacija. Literati u biti uvijek polaze od čovjeka, pretražuju njegov unutarnji svijet imaginacije i zbilje; i estetski doživljaji i životno-povijesni tijek stvarnosti izravno su povezani s čovjekom. No činjenica je — to smo već prije spominjali — iako se oni najradije zadržavaju na onom egzistencijalno-praktičnom, povijesnom segmentu ljudske stvarnosti, činjenica je da nerijetko sežu za višim, općenitijim, u stvari sudbinskim pitanjima čovjekova života. Svjesno ili bar u podsvijesti njih i njihove junake muči tako i transcendentna zbilja. Stoga oni na jedan ili drugi način prelaze granice samo poetičnog ushita ili realističkog odražavanja društveno-egzistencijalne stvarnosti, ono intimno i sveobuhvatno. Ono u biti inspirira i one naoko obične, odveć realistične segmente književne naracije tako da se redovito kroz svu strukturu modernog romana odražava opća problematika koja samo simbolično zastaje na jednom ili drugom detalju, jednoj ili drugoj slici, a u stvari ona odražava sudbinski aspekt čovjeka uopće, odnosno ljudskog roda kao takva.

U tom smislu možemo spomenuti da modernu literaturu u stvari ne zanima fabula, nego ono što ta fabula simbolizira, dotično tamo gdje nema fabule — što je gotovo pravilo u suvremenoj književnosti — tamo literarnog stvaraoca zanima određeno životno pitanje, neki misaono-teoretski problem. S druge strane vrlo su česti izravni ekskursi i sezanja za posebnim, metafizičkim ili sudbinskim pitanjima; ubacujući ih najčešće u šire tematske okvire i konkretne narativne tijekove, literati, dotično njihovi junaci, kroz prizmu ljudskih zbivanja i iskustva, kroz male svakodnevnne zgode i obične stvarne, povijesne ljudske sudbine, pokušavaju na svoj način odgovoriti na »posljednja« pitanja o konačnoj ljudskoj sudbini. Čovjek i njegov »svršetak«, recimo to otvoreno, osnovno su pitanje moderne, posebno suvremene literature. Oko tih središnjih sadržaja nižu se, dakako, i druge teme, ali su i one najčešće u istoj funkciji, tj. u neposrednoj vezi s problemima naše egzistencije. Ljudska je sudbina tako sa svojim širokim spektrom pitanja i potpitanja najomiljenija tema suvremenih literata.

I doista literatura je tu pokazala mnogo invencioznosti i smisla. Svojim skladnim rasponom razrade i istraživanja ljudskog položaja, ona je pripremila potreban materijal i postavila sigurna odredišta koja omogućuju daljnje sinteze i zaključke. Istina, možda se je u nekim svojim djelima malo »zalejela« i na brzu ruku, jednostrano, kako smo prije naglasili, donijela konačne sudove; ali kako u stvari literarna problematika ljudske sudbine prelazi velikim dijelom granice literature apsurdna, možemo kazati da se problem ljudske sudbine u književnosti ne zaustavlja samo na zaključcima spomenute literarne struje, iako je, valja to ponoviti, ta literarna struja najizrazitije zašla na područje ljudskog egzistencijala. Postoje, naime, i drugi književni smjerovi i pogledi koji optimistički gledaju na čovjeka i njegovu budućnost. Iako je, dakle, literatura, kako smo već dali naslutiti, u svojim analizama različito pristupala čovjeku, manje-više uvijek s određenih misaono-društvenih polazišta, ipak je, valja priznati, učinila velik korak naprijed u napornom istraživanju onoga što je Malraux nazvao *La Condition humaine*. I doista, ništa tako ne može — ni znanost ni filozofija — jasno i plastično izložiti i dočarati tu »ljudsku kondiciju«, kao što može ili, bolje, kao što je to pokušala i uspjela literarna analiza ljudskog života. Doživljene patnje i stvarne radosti ljudske egzistencije, doista, najjasnije se odražavaju u književnosti. Nitko ne može nadomjestiti literarnu nepristranost i duboku iskrenost književnika. No književnost nije ostala samo na plastičnoj razradi našeg egzisten-

cijala. Ona je pošla i dalje. Suvremena je literatura u svojim sezanjima i htijenjima da prodre u bit ljudskoga tu-bitka i konačnog bitka, sa svojim postupcima povezivanja zbivanja i mogućnosti, odnosno istraživanjima i pokušajima odražavanja ljudskog totaliteta kroz pojedinačne sudbine svojih junaka ili životnih segmenata, posegla za potpunim razotkrivanjem stvarnih i pomišljenih, imaginarnih, granica i dimenzija ljudskoga tu-bitka. Njezino je područje stoga: sudbina i anti-sudbina ljudskog bića.

Svjesni naime da se u samom čovjeku kao i u praksi i povijesti, odražava stara antinomija ili, točnije, dihotomija između želja i stvarnosti, literati su pokušali uočiti lice i naličje ljudske sudbine. Baš je spomenuti Malraux, kako sam na jednom drugom mjestu izložio, poslije nezadovoljstva i neprihvatanja stvarne, praktične ljudske sudbine, koja na sebi često nosi žig sputanosti i ograničenosti, najizraavnije pokušao otkriti u ljudskoj slobodi i upornoj akciji nove mogućnosti ljudskih težnja i ostvarenja, dotično nove granice i dimenzije ljudske sudbine, koja bi, neovisno o bilo kojoj uvjetovanosti, bila potpuno u ljudskim rukama, ovisna samo o ljudskoj slobodi. Čovjek se slobode stoga u njegovim djelima često bori protiv čovjeka sudbine. Iako literarni junaci ne uspijevaju zagospodariti svojom sudbinom, te ne dosežu anti-sudbinu, valja priznati da je i ovaj aspekt književnih ilustracija i misaonih napora da se prodre »s onu stranu« ljudskih mogućnosti vrlo značajan i važan za potpuno upoznavanje naših graničnih situacija.

Činjenica je dakle da se književnost našeg stoljeća mnogo zanimala i još uvijek zanima s onim što se općenito i pomalo neodređeno nazivlje *la condition humaine*. Velika većina pisaca našega stoljeća stvara i domišlja svoja djela baš kroz temeljnu životnu i teoretsku brigu o ljudskoj sudbini. Spomenut ćemo ovdje neke naše pisce, na primjer Ranka Marinkovića (Kiklop), Slobodana Novaka (Mirisi, zlato i tamjan) i Mešu Selimovića (Tvrđava, Derviš i smrt) itd.

O konačnim sudovima o ljudskoj sudbini u književnosti već smo djelomično govorili, kad smo iznijeli tijek i problematiku literature apsurda i anti-drame.¹ Književni stvaraoči — ukratko rečeno — jednim dijelom mučno i tragično odgovaraju na to središnje pitanje ljudskog univerzuma: kao da je čovjeku, tobože, samo dosuđeno da luta i umire ... Ili što je vrlo čest slučaj, skeptično prilaze tom pitanju, jer da nam nije moguće ništa sigurno zaključiti. Drugi gledaju s više optimizma: bilo da čovjeku poput kršćanski orijentiranih književnika, pridaju onostranu dimenziju i transcendentno-eshatološki sadržaj, bilo da mu traže i nalaze smisao u zdravom humanizmu, u osobnom uzdizanju i sreći, odnosno u društvenoj solidarnosti, humanijoj povijesti i izgradnji boljega svijeta ...

Književnost je u stvari prihvatila i na svoj način razradila pojedine društveno-filozofske pristupe ljudskoj egzistenciji i sudbini. pisci, prema tome, različito prilaze analizi i shvaćanju ljudske sudbine. Dok je, recimo, Claudel gleda kroz ovozemaljsku tragiku i egzistencijalne nemire u eshatološkim smirenjima u Bogu, Brecht je, na primjer, promatra u ovozemaljskim sukobima i životnoj ograničenosti, ili na primjer Miller u doživljaju i eventualnom uspjehu ili neuspjehu, Gide u nasladi, Sartre u izboru slobode, Camus u osvajanju smisla nad besmisлом, T. S. Eliot u otporu prema sputavajućim tendencijama civilizacije, Huxley u izmirenju između razuma i strasti, Pasternak u povijesnim sukobima životne tragike i beskrajnom predanju ljubavi, Malraux, naprotiv, uzaludno traži ljudsku sudbinu u osvajanju anti-sudbine, itd. — da ne nabrajamo u nedogled.

¹ Usp. Drago SIMUNDZA, Sudbinske situacije u modernoj književnosti, u »Crkva u svijetu«, br. 4, 1973, 327—336.

Temeljno pitanje

Naše će čitatelje sigurno zanimati zašto se današnja književnost općenito dosta pesimistično odnosi prema konačnoj sudbini čovjeka, zašto se, naime, dobrim dijelom pretvorila u sumorne epopeje i krute analize o čovjeku i njegovu ništavilu. Tu se sada postavlja važno pitanje Božje opstojnosti i njegove prisutnosti u svijetu, temeljno pitanje, kako sam ga nazvao, koje ni literatura ne ispušta iz vida. S odgovorom na to pitanje — jer i ono spada u magistralne dileme ili, bolje, preokupacije moderne književnosti — pokušao bih osvijetliti putove koji su doveli do čestih površnih pogleda i zaključaka u literarnim slikama i analizama o ljudskoj sudbini, koji odišu pesimizmom i razočaranjem.

Bit ću smion, ali istodobno i kritičan, ako kažem da na izvorištu svih suvremenih nemira i dilema današnjega čovjeka, pa tako i u književnim ostvarenjima, stoji svjesno, ili barem podsvjesno, pitanje Božje opstojnosti. Valjda ni u čemu nije književnost tako usko povezana izravno s teologijom kao u toj točki, u pitanju Božje egzistencije i njegove nazočnosti u svijetu, pa makar i sa svojim često ateističkim ili, koji put, anti-teističkim aspektom nijekanja Božje opstojnosti, isticanja njegove šutnje ili pak sugeriranja njegove bezbrižnosti i odbijanja njegove pomoći čovjeku i svijetu. Moramo tu biti na čistu.

Kao i tolike druge ljudske aktivnosti, i literarna djela nose na sebi temeljni pečat ljudskog opredjeljenja. Iako književnost — to moramo naglasiti — uz neke iznimke tendencioznih struja, ne ulazi izravno u pitanje Božje egzistencije, ona ipak na svojim stranicama redovito ostavlja tragove autorovih uvjerenja i opredjeljenja ili, još češće, odraze stvarnih ili samo literarnih junaka koji su vrlo često simboli, dotično predstavnici određenog društva i razdoblja. Redaju se tako u književnim djelima ljudi i problemi koji odražavaju stvarni svijet i njegove potrebe, čovjeka i njegova shvaćanja, društvenu sredinu i njezine nemire, očekivanja, sumnje i životna pitanja, tegobe i nade konkretnog čovjeka. U tom literarnom mozaiku stvarnosti i sanja najčešće, najizrazitije probijaju magistralne sumnje i dileme, odnosno odbijanja i prihvaćanja životnih i teoretskih odgovora o »posljednjim« pitanjima čovjeka, koja su presudna za konačni odgovor o Božjoj egzistenciji i s tim u vezi o ljudskoj sudbini. Svakako, stječe se dojam da se u literaturi, slično kao i u svakodnevnoj praksi, i nehotice u raznim oblicima javlja i nameće osnovni problem odnosa čovjeka prema transcendenciji, dotično prema vjeri i Bogu. Makar to pisci ne spominjali ili, štoviše, o tome i ne raspravljali, to se pitanje nužno postavlja kao temeljno polazište — ili sam kontekst sugerira da se nekad postavilo u životu određenog literarnog junaka, i da ono zapravo određuje sve one spontane ili, još češće, smislene i umjetnički prezentirane praktične tijekove zbivanja i misaone sudove o čovjeku i njegovu svemiru.

Književnost se u stvari primarno bavi ljudskim egzistencijalno-povijesnim zbivanjima i odnosima, ali, — kako smo to više puta naglasili, jer nas to ovdje više zanima — ona rado seže i na teoretska područja i misaona raskršća ljudskih izbora i opredjeljenja. A kao važno odredište, uvijek se u tim mislima i refleksijama odražava spomenuto temeljno pitanje: jednom kao polazište, drugi put kao konstantna dimenzija posrednih ili neposrednih odgovora i zaključaka.

Bilo bi ipak pogrešno — što se može lako dogoditi — pojedine pisce nasumce svrstavati u teističke ili pak ateističke kategorije, prema jednom ili drugom stajalištu njihovih junaka ili ih pak zbog toga što se ne slažemo s njihovim gledištima proglasiti nevrijednima. Književnost ima svoju autonomiju i valja je poštovati. Književnim djelima, rekao sam, ne možemo pri-

stupati kao logičnim, filozofskim ili teološkim raspravama. Književnost je umjetnost i nju u prvom redu zanima njezina umjetnička tekstura. Valja dakle računati na njezinu estetiku i izražajni instrumentarij. U tom smislu nije lako u jednom umjetnički strukturiranom djelu, u književnom mozaiku poetičkih impresija protkanih različitim mislima i složenim aspektima života — koje književni stvaralac na svoj način kreira u skladnu cjelinu — prosuditi na kojoj su strani simpatije autora, odnosno koje su njegove izvorne misli i ideje. Često nam ni sam pisac namjerno to ne dopušta. On opisuje čovjeka, priopćava nam najintimnija bila jednog društva, jedne civilizacije, svijeta ili razdoblja u transpoziciji svog stvaralačkog zamaha. Stoga se nije čuditi da toliki pisci, koji inače prihvaćaju kršćansku »vertikalnu« u svojim je djelima nikada ili gotovo nikada ne ističu, ne »nameću« svoja mišljenja. Konačno, moramo biti svjesni da je osnovno načelo dobre književnosti, da misao ili tendencija nikada ne smije »prekipjeti« preko umjetnički podane slike. Isto tako ateistički pisci rijetko u svojim uspjelim djelima istupaju izravno ateistički.

No uza sve to ostaje činjenica da se vrlo često naslućuje ona temeljna nit iz koje se napajaju pojedina gledišta i odgovori, koja motivira tijekom naracije i nameće obrate misli. Drugim riječima, iako pisci vrlo rijetko izravno raspravljaju o Božjoj (ne)nazočnosti u svijetu, to ipak, raspravljajući ili, jednostavno, pišući o ljudskoj egzistenciji odražavaju svoja gledišta i o tom temeljnom pitanju.

Moramo biti iskreni pa reći da je moderna literatura davno prije našega vremena jednim dijelom skrenula u ateističke vode. Osim toga zbog njezina specifičnog tretmana pojedinih tema ili, možda, zbog prirodene revoltности i izazovnosti literata, često se u literarnim temama susreće skrajni indiferentizam, skepsa i bezvoljnost, odnosno skeptičke postavke ili oštra pitanja na koja se ne daju odgovori. A kako je redovito ljudski život, bilo zbog svoje konstitutivne uvjetovanosti, bilo, još češće, zbog povijesnih sukoba i raznih zala u svijetu, naporan i tegoban, literarna djela spontano oduju mučnu sliku stvarnosti. Budući da je u podsvijesti kršćanskih i nekršćanskih pisaca pojam Boga vrhovna norma i temelj svih zbivanja i događaja u svijetu, te se često sve patnje i nemiri ljudskog života dovode barem izravno s njim u vezu. To je utjecalo da su i stariji, pa i kršćanski pisci govorili o »šutnji beskrasnih prostranstava« (Pascal) ili, još određenije, o »vječnoj šutnji Neba« (de Vigny). I moderni će pisci vrlo često spominjati tu šutnju. I kad ne budu davali konačan sud o Božjoj egzistenciji, u svojim će se djelima vladati »kao da ga nema« ili, točnije, »kao da on nema ništa s čovjekom i njegovim problemima«.

Vratimo se polaznom pitanju. Trebali smo odgovoriti — u prvom redu zbog pesimističkih zaključaka književnosti apsurdna, anti-drame i literature tijekom svijesti² — zašto suvremena literatura tako rado iznosi na vidjelo ljudsku tragiku i zašto se tako pesimistično odnosi prema ljudskoj sudbini. Po našem mišljenju, tu je doista presudan odnos prema »temeljnom pitanju« ljudskog opredjeljenja: odgovor o prihvaćanju ili neprihvaćanju Boga, odnosno o njegovoj nazočnosti u svijetu ili odsutnosti iz svijeta. I upravo negativan odgovor o Božjoj opstojnosti skrenuo je tijekom moderne misli prema ništavilu i apsurdno, a s njom i skepsu jednog dijela književnih stvaralaca u vode mučnih odgovora i konačnog promašaja ljudske sudbine...

Dugo bi nas odvele analize i rasprave o tome, ali ćemo stvar ilustrirati s poznatim stajalištima dvojice-trojice pisaca. Poslije onog Nietzscheova krika: *Bog je mrtav*, na kojemu su se kao na nekom nepresušivom izvoru beznađa napajale čitave generacije, i književnost je jednim dijelom, okre-

² Ovaj prilog je odlomak iz duže studije o sudbinskim situacijama u modernoj književnosti; usp. također prije spomenuti članak u »Crkvi u svijetu«, posebno str. 330–335.

nuvši se samo čovjeku i omeđivši njegovu sudbinu samo ovozemaljskim granicama, prihvatila u stvari sve daljnje posljedice koje su iz gornjega re-frena proizlazile: u prvom redu smrt i ništavilo. Već je Malraux, jedan od najmisaonijih književnika našega doba, spontano odgovorio njemačkom filozofu: »Kad je Bog mrtav, čovjek se nema ničemu drugome nadati nego smrti.« Sartre će poslije njega ponoviti istu misao gotovo istim riječima, Camus će isto tako, ne našavši smisla ni koherentnosti u svijetu, zanijekati i svaki »viši smisao« čovjekova postojanja. Bertold Brecht, vodeći pisac Njemačke, a donekle i svjetske dramaturgije u XX. stoljeću, marksističkih koncepcija, zloćudno će, ali i tragično potvrditi: »Prijestolje Božje je prazno ... svuda duva ledeni vjetar.«

Takvo je stajalište povelu svoje protagoniste k pomisli da čovjeku ne ostaje ništa drugo nego neshvatljivi svijet njegovih unutrašnjih nemira i težnja, dotično neprotumačivi kompleks svemira, koji se ne može shvatiti. Pesimistično označen u toj situaciji kao najtragičnije biće u svijetu, čovjek se sa svojim revoltom, lišen duhovne dimenzije, okrenuo prema pragmatičnom biologizmu, egzistencijalnoj tjeskobi ili traganju za udobnim životom.

Mogli bismo ovdje navesti čitavi niz starijih i novijih književnika ateističkog smjera, koji su po svjetskoj književnosti sijali grko sjemenje tih gorkih plodova. Spomenut ćemo samo Heinea, Zolu, Carduccija, Ibsena, Brechta, pa donekle i Dostojevskoga, koji sa svojim oštrim suprotstavljanjem teizma i ateizma u Aljoši i Ivanu nameće nova pitanja i sumnje. Štoviše, on taj metafizički sukob prenosi i na etičko područje sa svojom izazovnom postavkom: ako Boga nema, sve je slobodno.

Mimoići ću novije književnike, a spomenut ću Hermana Melvillea, vodeću ličnost američkog romana iz prošlog stoljeća, koji u svojim velikim mitovima, napose u *Moby Dicku*, suprotstavlja čovjeka svim prirodnim i natprirodnim silama, i Henryja Jamesa, brata filozofa Williama Jamesa, koji govori o Bogu kao o običnom vojniku koji je pao u bici kod Salamine ... Englez Thomas Hardy sije te iste misli po engleskom terenu — da bi to sve ponovno snažno izbilo na praktičnom i misaonom području čovjeka i njegove literarno-misaone problematike. Priče o mrtvom Bogu ili, još češće, o njegovoj odsutnosti iz svijeta čvrsto su se usidriale u literarnim djelima tako, da su iz književnosti prešle u tako zvanu »teologiju mrtvog Boga«.

Iznikla i othranjena na kulturnoj baštini kršćanske misli, koliko god se ovakva književnost udaljavala od Boga ili ga čak nijekala, ona najčešće polazi od pretpostavke Božje odgovornosti za sve što se događa u svijetu. *Mysterium iniquitatis* temeljni je kamen spoticanja i glavni prigovor teizmu. Ljudska tragedija i Božja ljubav kao da ne mogu ići zajedno. Stoga se literarni junaci kritički osvrću na religijske postavke i prisutnost Boga u svijetu ili, što je najčešći slučaj, ponašaju se »kao da ga nema«.

Nije nam namjera raščlanjivati ova stajališta. Životna opredjeljenja najčešće su rezultat određene sredine, osobnih iskustava i doživljaja, a vrlo rijetko umnog napora i vlastitih misaonih otkrića. Književnici u stvari odaju opći presjek povijesne stvarnosti i ljudskih unutrašnjih sukoba i gledišta. Nije se čuditi stoga da se jedan broj literata u vezi sa svojim osobnim odgovorom na »temeljno pitanje« ili, što je također čest slučaj u literarnoj fikciji, u vezi sa stajalištima i sumnjama svojih književnih junaka — deistički, dotično ateistički postavio prema čovjeku i njegovoj sudbini.

Naravno, to je samo jedna strana medalje. Bilo bi stoga pogrešno zaključiti da se književnost kao takva odriče Boga, odnosno da su suvremeni književnici zanijekali Boga. Naprotiv! Spomenimo neke. Istaknuti engleski književnik Graham Greene s čitavom plejadom suvremenih književnika upozorava svoje materijalistički orijentirane kolege: Bog neće prestati opstojati zbog toga što ga ljudi nijeću. Sudbina čovjeka, stoga, nije tako crna i pesi-

mistična u njegovim djelima, kao što nije ni u drugih kršćanskih književnika.

Skepsa i indiferentizam

Kao i u svakodnevnom životu — književnost se naime i život uzajamno prate — i u literaturi je vrlo često nazočan duh sumnje, i u vezi s tim, vrlo često, religiozni indiferentizam. Velike teme i sudbinska pitanja, koliko god se literatura s njima bavila, rijetko zanimaju malog običnog čovjeka. Njegov svijet misli i želja skreće prema njegovim dnevnim potrebama i brigama, prema eventualno dohvatljivoj životnoj sreći ili, općenitije, prema njegovu malom intimnom svemiru; u njemu traži smisao i sadržaj svojega opstanka i svojih truda i napora. U tom se zatvorenom krugu najčešće vrti i okreće sav njegov svijet težnja i ostvarenja: životna radost i razočaranje.

Naprotiv, sve što seže dalje obavijeno je velom nesigurnosti koju slijedi hladna ravnodušnost. Pod teretom takvih stajališta, literarni junaci najradije traže časovitu korist, svoje subjektivno zadovoljstvo. Skepsa i indiferentizam ostavljaju duboke tragove u dušama književnih junaka. Vjera i religiozna dimenzija ljudskog bića u takvoj životnoj klimi zauzimaju stoga relativno nisko mjesto u ljestvici vrednota. Sumnja raste od tako zvanog negativnog ateizma, koji najjasnije izbija u životu i polako otvara vrata potpunom ateizmu ili čak anti-teizmu, do otvorenih negiranja svake objektivne spoznaje te u tom smislu i određenih vrednovanja životne opredjeljenosti. Julien Green, pisac metafizičkih nemira, »mistični pretraživač noći«, kako ga naziva P.-H. Simon, napisao je negdje u svezi s tim da je »sumnja postala opće mišljenje«.

Teško je tu sada mjeriti pojedine pisce i uspoređivati njihova mišljenja, ali je činjenica da su oni i njihovi junaci vrlo često zadodani tom »*Greenovom konstantom*«. Dok razmišljaju o najsudbonosnijim pitanjima, o sebi i svojoj sudbini, o svijetu i njegovu smislu, književni junaci — poput majora Ishimare u američkom romanu *Goli i mrtvi* — slikovito priznaju da nisu u stanju doreći konačne sudove i sigurne zaključke. Ishimara, nenametljivi predstavnik literarnih nemira, mrtav leži na bojnomo polju, a iz džepa mu viri dnevnik. Otvorili su, pripovijeda Mailer, posljednju stranicu. Pisao ju je 1 sat prije svoje smrti: »Sunce je večeras zašlo«, piše major, »crveno od krvi naših vojnika. Sutra će i moja krv biti s njom...« — »Mislim«, nastavlja, »rođen sam i umrijet ću. Pitam se: Čemu? — Rođen sam, umrijet ću: ČEMU? KAKAV JE TOME SMISAO?« — Napisao je to, kaže Mailer, velikim slovima.

Ta književna sumnja i odbijanje konačnog smisla proizlaze iz različitih uzroka i povoda; najčešće je, svakako, misaono-religioznog porijekla. Neriješena vjerska pitanja i neprihvaćena znanstvena tumačenja našega svijeta dovode pisce i njihove junake u književnim djelima, jednako kao i u životu, do stanovitih nemira i pitanja. Uz Duhamela, spomenimo njega, koji je po svojem vlastitom priznanju izgubio vjeru u 35-toj godini života i, recimo, Camusa, koji je čitava života, kako mu je opravdano predbacivao Sartre, osjećao nostalgiju za izgubljenim Bogom — iako ga nikada u stvari nije prihvatio — postoji veliki broj pisaca, koji u svojim djelima izravno ili neizravno slijede svoju skepsu i istodobno se s njom bore. Nije im svejedno, navedimo ponovno Sartreve riječi iz njegova eseja *Egzistencijalizam je humanizam*, »postoji li Bog ili ne postoji«. Pa ipak su čitava života u dvoumici. Njihova im sumnja ne dopušta da donesu određene sudove o »posljednjim« pitanjima čovjeka. Oni bi, često, rado prihvatili Boga, ali ne mogu prijeći svoj »zid sumnje«, stoga ostaju na pola puta. To se na žalost negativno odražava i na njihovoj interpretaciji svijeta i na stajalištima njihovih junaka.

Pri takvom spletu svojih misaonih determinanata, pisci se jednostavno obraćaju čovjeku i u njegovoj ovozemaljskoj dimenziji traže sav smisao i sadržaj njegove sudbine. Bilo bi pogrešno proglasiti ih nemoralnim ili u našem slučaju jednostavno anti-teistima (iako i toga ima); radije ih valja gledati na razini ovozemaljske problematike. Pa čak kad i izravno odbacuju Boga, dotično kad na nj ne računaju, jer je nedostupan njihovim očima, njihov se svijet vrednota redovito kreće na ljestvici humanističkog vrednovanja. Duhamel, na primjer, u svojem, *Salavinovu dnevniku* (djelu od pet svezaka) traži načine kako se može postati svet bez Boga, samo na ljudskoj razini. Tarrou, junak iz Camuseve *Kuge* osjeća tu istu potrebu. On se obraća svojem prijatelju, religioznom skeptiku kao što je i sam, s pitanjem: Može li se postati svet bez Boga? pa dodaje: »to je jedini stvarni problem koji danas poznajem.« I tako u nedogled pisci i njihovi junaci odražavaju životnu i misaonu stvarnost svojega doba. Nesigurnost u temeljnom pitanju, kako smo ga malo prije nazvali, vodi ih u daljnju nesigurnost i u drugim pitanjima. Obraćaju se stoga najčešće svakodnevnoj praksi i u njoj traže gradivo i tematiku za svoju rasonodu. Junaci Rogera Martina du Garda, na primjer, zaokupljeni su gotovo isključivo s onim što bismo mi danas nazvali horizontalom; Sagan je pošla još dalje i spustila se u svojim analizama života na sentimentalno-doživljajni svijet zabave.

Zaboravivši na metafizičke probleme, jer ih tobože i onako ne možemo riješiti, i na duhovne nemire i aspiracije ljudskog bića, jer »iznad zemlje« ništa nije sigurno, jedan broj pisaca na svoj način, ja bih rekao »u negativu«, odražava teološko-misaoni aspekt literarnih strujanja i ljudskih nemira. Oni se stoga najčešće okreću samo čovjeku i njegovoj svakidašnjici koja tek površno odaje, ovdje-ondje, vrtloge unutrašnjih sumnja i religioznih potreba. Najčešće tako vjera prelazi od Boga na čovjeka. Vrteći se u istom krugu egzistencijalnih nemira i potreba, čovjek pokušava prenijeti svoje religiozne probleme u svoj svijet samo ljudskih vrednota. Tako Jules Romains, na primjer, u dvadeset i sedmom svesku svojega romana-rijeke, kako se obično zovu tako dugi romani, koji nosi naslov *Ljudi dobre volje*, govori o laičkoj crkvi u kojoj se nalaze ljudi svih klasa i iz svih krajeva svijeta ujedinjeni — a da ni sami ne znaju kako — u vjeri u čovjeka. Razum (makar i ne mogao odgovoriti na posljednja pitanja) i sloboda, dotično čovjek — postali su jedino stvarno božanstvo tog silnog mnoštva našeg nemirnog svijeta, koje vrvi tim golemim, iako još uvijek »nedovršenim« romanom.

Duh hedonizma

Možda više nego ikada prije današnji čovjek cijeni svoju egzistenciju. To, čini se, ostavlja svoj biljeg na svim njegovim shvaćanjima i činima. Osnovno načelo: »treba živjeti« nadmašuje sve druge postavke. U tom smislu, moderni čovjek prihvaća novu etiku vrednovanja koja se u mnogočemu razlikuje od objektivističke sigurne moralke. Ta je činjenica, naravno, najprije došla do izražaja upravo u literaturi.

Američka i uopće zapadna literatura opisuje današnji tip čovjeka koji živi i djeluje u smislu svojih osnovnih načela: samo dolar opravdava trud; samo naslada opravdava život. Duh hedonizma zauzima tu vidno mjesto. I koliko god se u pojedinim zgodama i časovima strast i naslada činile djelomično iracionalne, u njima se vrlo lucidno odražava onaj najintimniji privid života kako ga doživljava većina ljudi. Književnost je tu samo svjedočanstvo; nikako prkos i izazov, ili kako se koji put čuje, napast i sablazan. Čovjek se, naprotiv, sa svojom žedom za užitkom i doživljajem neodoljivo nametnuo književnosti. Bilo je to poznato Epikuru i Horaciju, Anakreontu i Saphi, Boccacciu i Goetheu, poznato je, dakako, i suvremenim piscima. Na-

slada i užitak ili duh hedonizma, kako smo to ovdje nazvali, trajno prati čovjeka, i ne treba se onda čuditi što prati i književne junake. Književnost se, ne može toga odreći, dok bude prilazila čovjeku.

Kada je riječ o hedonizmu u literaturi, onda se redovito navodi Gide, a koji put i Thomas Mann; možda zbog njihovih osobnih shvaćanja. No neću se zaustavljati ni na iznošenju njihovih gledišta ni na analizi književnih djela u kojima se na posebni način ističe spomenuti duh hedonizma. Radije ću, samo radi ilustracije, skrenuti pažnju na suvremenog talijanskog pisca Alberta Moraviju. On je u nekoliko svojih djela zašao na to složeno područje ljudskog života u kojemu su došli do svojega potpunog izražaja strasti i daljnji zapleti, kako se to već redovito događa. Njegovi romani: *Rimljanka*, mlada djevojka koja prolazi kroz sve faze životnog iskustva, i *Ravnodušni* pričaju istodobno o maloj, običnoj sreći, ali i o ljudskim moralnim i životnim dramama. Mogao bih, primjera radi, spomenuti još i romane Françoise Sagan, koji su upravo, zbog te svoje fluidne oznake postali svojedobno best-seleri. Cecilija i Dominika, junakinje romana *Dobar dan tugo* i *Stanoviti osmeh*, odriču se u svojem hedonističkom shvaćanju svake obveze i odgovornosti, postaju samo senzualna bića. Cecilija je, piše Moeller, mala životinja, koja se navikla na određene oblike uživanja, gdje se zadovoljstvo porbarkalo s ljubavlju, ljubav s poljupcima i slatkim riječima, koje se sutradan zaboravljaju... Uostalom, nije potrebno navoditi druge pisce i djela, jer se ljudska potreba za užitkom i doživljajem vrlo često susreće u pisaca raznih, različitih shvaćanja.

Transpozicija i poruka

Moramo ponovno naglasiti da književna ostvarenja valja prosuđivati iz iterarnog vidokruga. Književna simbolika, stil i naracija imaju svoja poetska svojstva koja istodobno služe umjetničkoj strukturi koliko i misaonoj poruci. Za književnika je koji put i jedno i drugo vrlo važno. Određenim izazovnim opisima, gledištima, pa čak i karikiranjem, pisci nerijetko žele postići suprotan dojam. Realizam nije odlika za književno djelo. Pravog realizma zapravo nikada nije ni bilo i ne može ga biti u književno uspjelim djelima. Pisac se samo služi realnim, a uvijek predočuje »nešto drugo«. Život je njegovo polazište, ali je umjetnost cilj. Mauriac je u jednom svojem eseju o literaturi i grijehu napisao otvoreno: »Ništa neće moći učiniti da grijeh ne bude sredstvo pisca i strast srca njegova svagdašnja hrana.« Međutim, poruka pisca ne ostaje na tomu. Koliko god nam se na mahove činilo da pisci opisuju samo mane, samo slabe strane ljudskog bića i njegove sudbine, ne smijemo zaboraviti da se i kroz te slike ljudskog života neprestano u književnim djelima proteže i nameće svijetla nit traganja, želja za boljim i ljepšim.

Valjda nijedna ljudska djelatnost nije tako duboko humana, ljudski smiona i ponesena, kao književnost. Pomišljeno, željno i idealno bitne su dimenzije poetskoga i u tom smislu trajni su »zov« i poticaj prema »većemu«.

Uza sve »probrane« slike i ilustracije, koje mogu često biti »sirove«, iz literarnih djela probija životna stvarnost i iskustvo, opomena i poruka životne mudrosti. Kroz slikovitu naraciju književnog tkiva na prvo mjesto izbija čovjek i njegova sudbina, pa čak i onda kad romaneskna tekstura sa sobom nosi i onaj prividni i ponekad izraziti kolorit niske prizemnosti i tjelesne strasti. Iskrenost i dobrohotnost pisca ne treba dovoditi u pitanje ni onda kad se s njime ne slažemo. Ako ništa drugo, književnosti valja priznati iskrenost.

Humanizam je dominantan aspekt književnog stvaralaštva. To je uočljivo u svim velikim djelima, na raznim područjima: na društveno-političkom,

misaono-idejnom, etičkom, osloboditeljskom, na razvojnom području ličnosti, ljudskoj slobodi, samosvjesnosti, odgoju svijesti, i općoj emancipaciji čovjeka od svih sprega i »izama«, koji sputavaju duh i zlorabe misao. Iako se ovdje-ondje javljaju i skućene tendenciozne struje, moramo priznati da je književnost u svojim velikim djelima opće-ljudska. Uz svoju zabavno-estetsku funkciju, ona je vrlo značajno povijesno sredstvo u trajnoj reafirmaciji i revalorizaciji čovjeka i njegovih oslobodilačkih težnja. Čovjek i njegova sloboda magistralna je tema svjetske književnosti.

Možda bismo, općenito govoreći, mogli priznati književnosti i njezinu pozitivnu društvenu funkciju u odgoju i razvoju društva u cjelini. I danas kad se je na neki način specijalizirala, još uvijek, uza sve eventualne promašaje s obzirom na pojedina pitanja, ona u stvari otkriva čovjeku uvijek novi svijet njegovih dalekih želja i svojih misaono-emocionalnih nadahnuća.

Ne bismo se sigurno ovdje zadovoljili navodeći pojedina djela i pisce. Teško je naći nekoga da bude po »svačijoj mjeri«. No to nas ne smije smesti u našoj ocjeni da je plemenita uloga književnosti i da joj moramo pristupati s doživljajem općeljudskog iskustva. A pisci upravo idu za tim da nas u poetskoj transpoziciji izazovu slikom ili isječkom života, da odraze doživljaj naše individualne svijesti kroz prizmu ljudskog totaliteta, i obratno. U tuđoj sudbini kao da osjećamo svoju, u pojedinačnoj slici sliku ljudske stvarnosti.

Možda upravo ta humanistička crta, borba za čovjeka i njegova neotuđiva prava, ono iskonski ljudsko i božansko što pripada svakom čovjeku, povezuje književnike raznih shvaćanja s ljudskim sakralnim shvaćanjima i doživljajima.

U tom nizu humanističkih traženja, u kojemu se na prvome mjestu očituje briga za čovjeka i njegov svijet, redaju se književnici raznih struja i uvjerenja. Zajednička im je crta da prihvaćaju čovjeka i njegov život za temeljne etičke vrednote kojima sustavi i društva, tehnika i materijalna dobra moraju služiti. Često se tu čovjek uzdiže na piedestal božanstva; ali, ne ulazeći sada u pojedina shvaćanja, moramo naglasiti da im je humanost osnovna briga, i u tom smislu mjerilo životne angažiranosti.

Katolički roman

Sam naziv potječe iz francuske literarne kritike; odnosi se izravno na Bernanosove i Mauriacove romane, ali se srodnost tema, misaona struktura i sadržajna poruka ove vrste romana širi i u druge nacionalne književnosti, u djela drugih većih i manjih pisaca; spomenimo ovdje Grahama Greena, suvremenog engleskog književnika i Heinricha Bölla, njemačkog nobelovca. Mogli bismo, naravno, nabrajati čitavu plejadu kršćanski orijentiranih književnika, recimo od Charlesa Péguyja, koji je poginuo sredinom drugog desetljeća našeg stoljeća, do suvremenog pisca, akademika Pierrea Emmanuelu; no radije ćemo se osvrnuti na njihove temeljne poruke i kršćansku misao utkanu u njihova poznata i literarno priznata djela.

Katolički roman — prihvatimo taj naziv za katolički orijentiranu literaturu — na svoj umjetnički način pristupa konkretnom ljudskom životu: otkriva u njemu sve tegobe i nade koje tkaju ljudsku sudbinu, raspliće sukobe egzistencijalnih i metafizičkih problema, ponire duboko u ljudsku intimu da u njoj pronađe sve one nemire i bojazni koji u ljudskoj stvarnosti čine najstvarnijima »nestalnost i brigu«. Sudbina čovjeka i ovdje je vrlo važan, zapravo temeljni problem literarnog tkiva; »prognanost« čovjeka i dihotomija ljudskoga bića, razapetost između duhovnih težnja i životnih ostvarenja zrače se u svoj svojoj tjeskobi; ali iskra vjere i kršćanska poruka snažno izbija-

ju ispod pepela životnih nemira i uvjerljivo svjedoče o pobjedi dobra: djelovanju Providnosti i transcendentnom pozivu čovjeka.

Predstavnici »katoličkog romana« obrađuju naš ljudski konkretni svijet i u njemu, još konkretnije, djelo spasenja: sjetilnost i vjera, milost i sloboda. Kršćansko poimanje grijeha i ljudske sudbine sastavni su dio njihovih književnih ostvarenja. Oni otkrivaju život u svoj njegovoj konkretnosti. Ne tuže se na porok i otpad; ne odbacuju dekristijanizirano društvo; iznose ga onako kakvo ono uistinu jest i u njemu otkrivaju djelovanje milosti.

Tijek velike ljudske povijesti i naše individualne sudbine, primjećuju katolički pisci, stvar je Božjeg i ljudskog djelovanja, našeg i Božjeg ostvarenja. Da, život je takav, potvrđuju oni, u njemu stalno djeluje ljudsko i božansko. Stoga se njihov roman koji duboko zadire u životnu zbilju ne može oteti snažnom procijepu grijeha i milosti. Milost i grijeh glavni su junaci katoličkog romana.

Ono što bismo posebno pohvalili u djelima katolički orijentiranih književnika jest upravo njihov otvoreni pristup životu. Kršćanin za njih nije svetac, on je običan čovjek — zato mu je potrebno spasenje. Oni se izričajno, društveno i tematski spontano uklapaju u veliku rijeku suvremene literaturne tehnike i moderne misli, doprinose svoj značajan umjetnički i misaoni udio; prodiru u srž životne zbilje i nemirnih pitanja, ali istodobno u slikanju životnih sudbina otkrivaju vedru poruku, koja, kao na primjer u Claudelovim dramama, nalazi konačno smirenje u eshatološkom transcendentnom određenju čovjeka. Unatoč čestim sukobima, *misteriju iniquitatis* i nespokojstvu koje čovjeka prati, kršćanski pisci ne poznaju u svojim djelima očaja i apsurdna. Smisao ljudske sudbine njima je jasan. Oni snažno prodiru u životnu zbilju, potanko je prebiru i razotkrivaju da bi je ponovno pretočili u svoj kršćanski nazor: u Bogo-čovjekovo djelo grijeha i otkupljenja.